

Sociologija

- Šta je sociologija?
  - Sociološki način mišljenja (sociološka imaginacija – Wright Mills)
  - Koncept društvene strukture
- Da li je sociologija nauka?
  - Razlike između prirodnih i društvenih nauka

Šta je sociologija?

Sociologija proučava društveni život pojedinca i grupe.

Sociološki način mišljenja podrazumeva sagledavanje stvari van užih sopstvenih okolnosti. Sociološka imaginacija (Wright Mills) ili sociološka perspektiva je sposobnost koja omogućava da se stvari sagledavaju u jednom širem opštijem kontekstu. Naime, bilo koja pojava ili aktivnost koju preduzima pojedinac može se posmatrati sa aspekta šireg okruženja. Ako recimo posmatrate sopstveni život ili sopstvene postupke primećujete da postoje i drugi pojedinci sa sličnim dilemama u zajednici kojoj i vi pripadate. Društvene okolnosti koje nas okružuju značajno utiču na naše postupke, premda je ponašanje pojedinca determinisano i njegovom individualnošću. Lični stavovi, vrednosti i norme ponašanja određene su okruženjem ali i sopstvenom ličnošću. Ovaj odnos individualnog i društvenog nije uvek jednoznačan i postoji međusobna interakcija. Predmet sociologije i jeste da istraži veze između onoga šta od nas čini društvo i šta mi, kao deo tog društva, činimo sami sa sobom. Oblici tih veze između pojedinaca u grupi daju strukturu društva. Veze nisu neuređene već su oblici ponašanja postavljeni tako da u njima postoji pravilnost odnosno određeni obrazac. Ovi obrasci ponašanja nisu nepromenljivi već su u stalnom procesu menjanja odnosno strukturiranja.

Da li je sociologija nauka?

Nauku je moguće kratko definisati kao sistematizovani način mišljenja o nekoj pojavi.

Pojave mogu biti prirodne, u koje spada i sam čovek, i pojave koje su rezultat delovanja pojedinca kao individue ili dela skupa više ljudskih jedinki (grupe). Prirodne pojave proučavaju prirodne nauke a ponašanje pojedinaca ili grupa društvene nauke. U prirodne nauke spadaju sve nauke koje proučavaju prirodu u užem smislu, podrazumevajući tu i čoveka kao prirodno biće (psihologiju i fiziologiju), a društvene nauke proučavaju ljudsko društvo i razne pojave u njemu. Prirodne nauke opisuju prirodu i prirodne pojave i odgovaraju na pitanja šta jeste, a društvene nauke opisuju ponašanje pojedinca u grupi odnosno ponašanje neke grupe kao celine i njihovu interakciju. I jedna i druga nauka dakle poseduju pozitivan pristup. Pozitivnost se ovde razume kao neutralno opisivanje pojava bez vrednosnog, estetskog ili moralnog stava o odnosnoj pojavi. Društvene nauke pored toga često nastoje da odgovore i na pitanje šta bi trebalo da bude, dakle ne samo da opisuje već i daje predloge za određeni način delovanja. Ovaj pristup se u nauci naziva normativistički pristup. Razume se da i prirodne nauke predlažu način delovanja. Normativni pristup u izučavanju prirode je ređi a kada postoji najčešće se naziva veštinom. Astronomija koja posmatra kretanje nebeskih tela je prirodna nauka, a primena rezultata tog istraživanja se

manifestuje kao veština konstruisanja, recimo, kompasa za navigaciju.

Nauka i naučna istraživanja

- Šta je nauka
- Šta je naučno istraživanje
- Faze naučnog pristupa problemu
- Problem kauzalnosti u istraživanju
- Značaj definisanja kauzalnosti u naučnom istraživanju
- Problem kvalitativnih promenljivih u naučnom istraživanju

Šire određenje pojma nauke i osnovne faze u naučnom istraživanju

Nauka je korišćenje sistematizovanih metoda logičkog i empirijskog posmatranja, povezivanja i analize određene prirodne ili društvene pojave. Sistematizacija podrazumeva redosled a metod procedure ili korake u pristupu predmetu koji pokušavamo objasniti. Svako istraživanje započinje od problema koji se istražuje. Kada se problem koji se želi istražiti odredi potrebno je dati pregled ranijih istraživanja vezanih za taj ili sličan problem. Pri tome je, naravno potrebno dobro proveriti da li su ranija istraživanja već rešila problem sa kojim se bavimo. Naime, i u izučavanju prirodnih ali i društvenih pojava često se dešava da usled neobaveštenosti istraživači rešavaju već rešen problem. Ako se, međutim, uoči da problem do tada nije rešen opravdano je raditi na rešavanju uočenog problema. Kada se o problemu dobro razmisli potrebno je definirati hipotezu odnosno promenljive koje determinišu zadatak. Pošto je hipoteza definisana određuje se metod naučnog istraživanja (eksperiment, posmatranje, korišćenje postojećih podataka, anketiranje i sl.) Kada se metod kao skup procedura definiše istraživanje se sprovodi tako da se podaci prikupljaju (beleže). Prikupljeni podaci se dalje obrađuju i na osnovu njihove obrade dolazimo do rezultata. Dobijeni rezultati potvrđuju ili opovrgavaju postavljenu hipotezu. Rezultati odnosno dokazi hipoteza se iznose u naučnu javnost i o tome se raspravlja odnosno služi kao polazna osnova za dalja istraživanja istog ili sličnih problema.

Problem uzročnosti (kauzalnosti) u naučnom istraživanju

Najčešći opšti pristup u savremenom naučnom istraživanju jeste tzv. kauzalistički pristup. Ovaj način istraživanja pojava podrazumeva da je svaka pojava posledica neke druge (prethodne) pojave. Jedan od glavnih problema u ovom metodu istraživanja jeste odnos uzroka i posledice. Uzročna veza između dve pojave ili događaja definiše šta od čega zavisi odnosno šta je posledica a šta nezavisna pojava, veličina ili promenljiva. Bez obzira što ovaj odnos može izgledati jednostavan najčešće se dešava da ova veza nije potpuno jasna (jednoznačna). Problem tzv. sumnjive kauzalnosti odavno su uočili statističari i matematičari a problem kauzalnosti u društvenim naukama (sociologiji ili ekonomiji) je veoma često prisutan. Od toga šta u istraživanju definišemo kao uzrok a šta kao posledicu u društvenim naukama presudno zavise rezultati istraživanja, odnosno njihova interpretacija.

Drugi problem vezan za naučna istraživanja jeste problem merljivosti, odnosno kvantifikacije. Najveći broj pojava u prirodi ili društvu je moguće direktno ili indirektno izmeriti. Ako su pojave (promenljive) merljive onda je i vezu (kauzalnost) između pojava moguće kvantifikovati. Broj pušača i broj obolelih od bolesti krvnih sudova je moguće meriti, broj policajaca u nekom mestu ili državi i broj kriminalaca u toj državi je moguće izmeriti. Produktivnost rada, visinu plate i broj godina radnog staža je moguće direktno meriti. Ako se međutim posmatra zavisnost između količine popušenog duvana (kg), cena duvana po kg, i toga da li je pušač žena ili muškarac nailazimo na ozbiljan problem. Naime, promenljiva žena ili muškarac je promenljiva koja može imati samo dve vrednosti 0 i 1. Radi se i tzv. binarnim ili kvalitativnim promenljivim. Isti problem se javlja ako posmatramo vezu između cene kuće i činjenice da li kuća ima ili nema garažu,

odnosno da li ima ili nema bazen. I ovde promenljive definišemo kao kvalitativne promenljive. Pošto su promenljive definisane i smer i tip kauzalnosti određen koriste se različite statističke metode obrade podataka za dobijanje rezultata istraživanja.

Istraživački metodi

- Etnografija
- Anketiranje
- Eksperimenti

Etnografija je proučavanje ljudi i grupa na nekom mestu u određenom periodu i to opservacijom ili intervjuom. Cilj ovakvog istraživanja jeste da se otkrije način i smisao određenog ponašanja grupe ili pojedinca. Da bi se ovakvo istraživanje uradilo istraživač može provesti određeno vreme sa grupom čije ponašanje želi da istraži. Uključuje se u svakodnevne aktivnosti, posmatra šta se dešava i objašnjava takva dešavanja. Pri tome, ukoliko se žele verodostojni rezultati istraživač mora dobiti poverenje ispitanika. Jedino takav pristup omogućava objektivan stav. Ovaj tip istraživanja se smatra kvalitativnim istraživanjem, pošto se više bazira na proceni nego na numeričkoj kvantifikaciji. Etnografsko istraživanje je ograničeno obimom, pošto je izvodljivo samo na manjim grupama, pa je prilikom takvih istraživanja uvek prisutan problem uopštavanja.

Anketiranje pokušava da reši probleme do kojih dovodi etnografsko istraživanje. Naime, anketiranje se pre svega bazira na kvantifikaciji. Anketa je naime, prikupljanje podataka koji se statistički mogu obraditi. Anketiranje je usled ove karakteristike zgodno za obimna istraživanja i za uopštavanja određenih pojava. Za anketiranje se koriste posebni obrasci tzv. upitnici. Organizacija prikupljanja podataka putem upitnika može biti raznovrsna. Najbolje je da se ispunjava pred istraživačem ali može i drugačije. Pitanja u upitnicima mogu biti zatvorena (da, ne i verovatno) ili otvorena u obliku deskriptivnog odgovora ispitanika. Podaci iz otvorenih upitnika su mnogo detaljniji ali teži za obradu. Planiranje i konstrukcija upitnika je veoma osetljiv posao i on mora da obezbedi laku obradu ali i da pogodi cilj istraživanja. Potrebno je napomenuti da pitanja moraju biti vrlo jasna i konkretna. Upitnike je potrebno prilagoditi ispitanicima. Grupa ljudi koja se u nekom sociološkom istraživanju proučava se naziva populacija. Nemoguće je, međutim ispitati recimo političke stavove svih stanovnika neke zemlje. Zbog toga se ispitivanje bazira na tzv. uzorku. Uzorak bi trebalo da opiše sve najvažnije karakteristike populacije. Ovo se obezbeđuje kroz reprezentativnost uzorka, odnosno osobinu izabrane grupe da dobro predstavlja sve tipične karakteristike populacije koju istražujemo. Da bi se reprezentativnost obezbedila uzorak mora biti slučajan. Slučajnost je karakteristika članova uzorka da imaju jednaku verovatnoću da budu izabrani. Postoje različite metode izbora slučajnog uzorka a u praksi se najčešće koristi tzv. metoda pseudo slučajnih brojeva.

Eksperimenti su postupci u istraživanju koji zadatu naučnu hipotezu proučavaju pod strogo kontrolisanim uslovima. Eksperimenti se više koriste u prirodnim (tehničkim) naukama pošto priroda istraživanja to omogućuje. U društvenim naukama to nije lako izvesti a ako se i izvede postoji opasnost od tzv. Hotornov-og efekta. Naime, ako eksperiment izvodimo sa ljudima oni uglavnom znaju da su deo eksperimenta, pa se ne ponašaju prirodno, odnosno onako kako bi se ponašali van eksperimenta. Interesantan je eksperiment Filipa Zimbarda u kom je grupa studenata simulirala zatvorenike i čuare zatvora. Čuvari su se ponašali autoritativno a zatvorenici su pokazivali ili otpor ili apatiju. Rezultat eksperimenta je bio da na ponašanje ljudi u zatvoru više utiče okruženje nego individualne karakteristike pojedinaca.

Istraživački metodi

- Životne istorije
- Istorijska analiza (neposredno istraživanje i istorijska perspektiva i dokumentacija)
  - Usmena istorija
  - Dokumentarna istraživanja

Životne istorije (biografije ili autobiografije) su isključivo sociološki metod istraživanja i ne koriste se u prirodnim naukama. One opisuju život nekog pojedinca ili grupe ljudi. Promene u ponašanju i stavovima nekog pojedinca ili grupe i nije moguće oceniti drugačije nego kroz analizu njegovog ponašanja i iskustava iz prošlosti. Najčešće se ovde koriste autobiografije i sećanja ali i zapisi i priče savremenika. Obično ovde postoje velika razmimoilaženja istraživača. Neki smatraju da su biografije uopšte nepouzdati izvori informacija dok drugi misle da se iz njih dolazi do podataka koje na drugom mestu i nije moguće naći.

Istorijska analiza predstavlja istraživanje sa određene vremenske distance i najčešći je metod istraživanja u sociologiji. Naime, određena društvena događanja se objektivnije vide iz određene vremenske perspektive. Pri tome su moguća dva pristupa.

Usmena istorija koja je ponekad verodostojnija usled različitih tačaka gledišta jednog istog društvenog događaja. Ovaj način istraživanja je koristan uglavnom za društvene pojave skorijeg datuma gde još postoje živi svedoci tih događanja.

Pisana istorija ili dokumentarna istraživanja prošlih društvenih događaja je najčešći metod u sociološkim istraživanjima. Problem sa ovim istraživanjima je međutim u tome što pisana istorija ponekad nije objektivna i o većini društvenih događaja u pisanim dokumentima o istom događaju postoje različiti vrednosni stavovi. Retko je naime o nekim značajnim društvenim dešavanjima u pisanim dokumentima naći apsolutno vrednosno neutralne stavove. Svi ratovi su npr. istovremeno i pravedni i nepravedni u zavisnosti od toga da li o ratu piše jedna ili druga zaraćena strana. Pisana istorija je dragoceni metod sociološkog istraživanja ali je i njena verodostojnost relativna.

Prednosti i nedostaci socioloških metoda

Etnografija	Prednosti Detaljni podaci Šire razumevanje društvenih procesa	Nedostaci Pogodan samo za manje grupe Primenljivi isključivo na grupu koja se proučava
Ankete	Podaci o velikom broju pojedinaca Precizno poredjenje odgovora	Prikupljeni materijal je površan Odgovori su ono šta pojedinci žele a ne ono šta stvarno jesu
Eksperimenti	Istraživač kontroliše uticaj promenljivih Eksperimente je lako ponoviti	Društveni život nije zgodan za laboratorijsko istraživanje Eksperimentisanje utiče na ponašanje pojedinaca
Dokumentarno istraživanje	Izvori su vrlo detaljni Istraživanje je dobro samo ako je istorijskog karaktera	Istraživač zavisi isključivo od materijala koji može biti nepotpun Nije moguće utvrditi da li su izvori u skladu sa stvarnim tendencijama

Pitanja

1. U naširem smislu predmet Sociologije kao opšte društvene nauke je

- a) Istraživanje ponašanje pojedinaca
- b) Istraživanje ponašanje grupa
- c) Istraživanje društva i društvenih odnosa
- d) Istraživanje ekonomskih i društvenih odnosa pojedinaca i grupa

2. Pozitivnost u nauci podrazumeva

- a) Vrednosni stav o nekoj pojavi
- b) Odgovor na pitanje –Šta jeste?
- c) Odgovor na pitanje – Šta bi trebalo da se uradi?

3. Metod naučnog istraživanja je

- a) Formulisanje naučnih hipoteza
- b) Redosled koraka u procesu istraživanja
- c) Definisane načina istraživanja

4. Sumnjiva kauzalnost u istraživanju društvenih pojava podrazumeva

- a) Nemogućnost kvantifikacije društvenih pojava
- b) Nezavisnost društvenih pojava
- c) Binarnu kvantifikaciju uzroka neke društvene pojave
- d) Nejasni smer veze između već definisanih uzroka i posledice
- e) Nejasnoća šta je uzroci a šta posledica u istraživanju neke društvene pojave

Ogist Kont(1789-1857)

- Nastavio učenje Sen Simona
- Kurs pozitivne filozofije - hijerarhija nauke, socijalna statika i socijalna dinamika, tri stupnja intelektualnog progressa (teološka faza, metafizička faza i pozitivna faza)
- Filozofija istorije (pored intelektualnih uključuje i materijalne faktore-tehnički progress)

Postoji nekoliko faktora koji su motivisali osnivače sociologije (Barnes, str. 107). Osnivači sociologije ili nauke o društvu, kako je sada poznajemo, su istorijski vezani za prvu industrijsku revoluciju tokom 18 i 19 veka. Ideja vodilja je bila da se društvo poboljša i da se ostvari socijalna pravda. Ovi rani mislioci o društvu su pretpostavili da društveni procesi treba da budu pod kontrolom društvenog razuma koji je naoružan dobrom naukom o društvu. Svi su se oni slagali da je neophodna generalizacija osnovnih pravaca društvenih promena i društvenih reformi.

Pozitivni pristup u sociologiji proučava društvo na način da ga poistovećuje sa prirodnim naukama. Glavni predstavnik ovog pristupa je **Ogist Kont** koji se smatra osnivačem moderne sociologije. Premda sociološke ideje datiraju iz ranijeg perioda ljudske istorije Kont je prvi pokušao da naučno sistematizuje znanja o društvenim pojavama i uveo (ponovio E. Sieyes-a) pojam sociologija u knjizi Kurs pozitivne filozofije (1838). U početku je ovu nauku zvao socijalna fizika i podelio je na socijalnu statiku i socijalnu dinamiku. Socijalna statika bi trebala da opisuje veze koje postoje između delova društva odnosno trebala bi da opiše društvenu strukturu. Za razliku od statike društvena dinamika treba da objasni društvene promene odnosno razvoj društva. Kont zastupa ideju društvenog progressa koji se odvija kroz progres intelekta. Po Kontovom mišljenju postoje tri faze razvoja ljudskog društva: teološka faza, metafizička faza i pozitivna faza. To su periodi intelektualnog i društvenog razvoja vrlo širokih raspona. Teološka faza razvoja je doba mitologije i religije i deli se na fetišizam, politeizam i monoteizam. Metafizička faza je faza u kojoj dolazi do promene svesti u pravcu pravno filozofskog shvatanja kretanja ljudskog društva i doba renesanse – period 1300-1800. Ovo je period stvaranja feudalnog društva i feudalnih monarhija. Pozitivna faza ili pozitivno doba je doba naučnih otkrića fizike i astronomije. Za ovo doba je vezan tehnički progress koji je bio rezultat tih otkrića. Što se tiče prirode društvenog napretka Kont je bio konzervativniji od svog prethodnika A Sen Simona je smatrao da se društva razvijaju po određenim nepromenljivim zakonima koji se ne mogu značajno menjati uticajem ljudi. Te zakone je potrebno poznavati a društveni razvoj čiji je smer određen je moguće primenom tih zakona ubrzati. Potrebno je poznavati zakone razvoja društva iz prošlosti kako bi se politika danas uskladila sa onim što je univerzalni pravac razvoja ljudskog društva. Besmisleno je, kaže Kont, očekivati da ćemo nekim zakonom preobraziti društvo za jedan dan.

Kont je konstruisao hijerarhiju nauka. Ova hijerarhija se bazira na složenosti predmeta koja pojedina nauka izučava i međusobne zavisnosti nauka. Na početku je matematika, zatim astronomija, fizika hemija i biologija. Kako se napreduje u tom nizu predmet koji se izučava je sve složeniji i nepogodniji za merenje i prognozu. Kont je smatrao da je sociologija samo nastavak, astronomije, fizike, hemije i biologije te da će se razviti u složenu nauku koja će objasniti sve fenomene vezane za pojedinca ili grupu ljudi i to na principima na kojima se baziraju i prirodne nauke.

Herbert Spenser(1820-1903)

- Prvi principi – zakon o održanju energije, neuništivost materije, kontinuitet kretanja, transformacije i ekvivalentnost energije-energija se nikad ne gubi
- Principi sociologije-društva su superorganizmi, između tih organizama postoji uravnoteženost energije, uravnoteženje ima oblik neprestane borbe, militarizam ujedinjuje male u veće grupe, miroljubiva privreda se uspostavlja kad se postigne ravnoteža između rasa i nacija

Drugi značajan predstavnik pozitivnog pristupa u sociologije je H. Spenser. Slično Kontu i Spenserova opšta filozofija društva se bazira na evolucionizmu i pozitivizmu. Zanesen snažnim razvojem prirodnih i tehničkih nauka toga vremena Spenser je smatrao da se i ljudska društva razvijaju po veoma sličnim principima. Ti principi su opšteg karaktera, deluju spontano i ljudi ne samo da ih ne mogu menjati nego za razliku od Konta ti principi su potpuno nezavisni pa ni njihovo poznavanje i primena u pokušaju da se ljudska društva poboljšaju su uglavnom neuspešni. Spenser se stoga može smatrati ekstremnim predstavnikom socijalnog liberalizma.

Zakoni opšte društvene evolucije su izloženi u njegovoj knjizi Prvi principi. U razvoju društva postoje tri pravila. Prvo pravilo je zakon o održanju energije što znači postojanje nekog razloga koji prevazilazi mogućnost saznanja. Drugo pravilo je neuništivost materije a treće kontinuitet kretanja. Pored ova tri pravila postoje i četiri sekundarna pravila i to trajnost odnosa među silama, transformacija i ekvivalentnost što znači da energija ne nestaje već se samo transformiše, sve se kreće linijom najmanjeg otpora ili najvećeg privlačenja.

Prethodne principe Spenser je konkretizovao na evolutivnoj teoriji društva u svojoj Sociološkoj studiji (study of Sociology) odnosno Principima Sociologije. Rezime njegovih ideja najbolje je dao Franklin Giddings. Društva su organizmi, a između tih organizama postoji uravnoteženost energije. Ta uravnoteženost važi za društva, društvene grupe, klase, nacije. Uravnoteženje energije ima oblik neprestane borbe i sukob postaje redovna delatnost. U ovoj borbi preovladava strah od živih i mrtvih. Strah od mrtvih je koren religijske a strah od živih koren političke vlasti. Usmeravana borba od politike i religije poprima oblik militarizma. Militarizam ujedinjuje male u veće grupe a time se postiže integrisanost društva a na ovaj način se proširuje oblast u kojem je moguće živeti u miru. Prelaz iz militarizma u industrijalizam zavisi koliko je energije između društvenih grupa uravnotežena a najvažnija je uravnoteženost između nacija i rasa. Miroljubiva privredna aktivnost se može uspostaviti u trenutku kada postoji uravnoteženost između nacija i rasa.

U svojoj knjizi Principi sociologije on daje osnovne ideje shvatanja društva tako da društvo poredi sa ljudskim organizmom. Ova ideja nije samo Spenserova (datira još od Platona i Aristotela). Osnovne sličnosti između društva i ljudskog organizma su: u toku svog postojanja povećavaju svoju masu i beleže rast, rastom se povećava složenost strukture, povećanjem strukture povećava se i stepen diferencijacija, analogija između društva i organizama postaje očigledna kada se prihvati da je i svaki organizam društvo, kada je organizam uništen kao celina pojedini delovi i

dalje funkcionišu, a to je isto i u društvenim celinama. Razlike između društva i organizma su u tome što u organizmu postoji podeljenost funkcija. Ne postoji društveni mozak odvojen od mozga pojedinca. U organizmu delovi postoje zbog dobrobiti celine u društvu celina postoji zbog dobrobiti pojedinca. Po ovim biologističkim analogijama Spenser je u popularnoj literaturi mnogo poznatiji nego po mnogo značajnijoj društvenoj filozofiji političke evolucije po kojoj je svrha funkcionisanja organizovanog društva bila vojna ekspanzija, industrijski razvoj i konačno etičko poboljšanje.

Naturalističke škole

- Mehanicistička škola (Dekart, Spinoza, Berkli, Pareto)
- Geografska škola (Bodin, Monteskiye, Plehanov, Cvijić, Dvorniković)
- Biološka škola
  - Bioorganska-društva funkcionišu slično biološkim organizmima (Spenser, Vorms, Šafle, Espinas)
  - Darvinistička- u društvu postoji borba između grupa i pojedinaca a kao pobednici izlaze oni koji su sposobni da se prilagode promenjenim uslovima (Novikov i Vakaro)
  - Rasistička-prirodna nejednakost rasa (Čemberlen, Artir de Gobino)
- Demografska škola (Maltus, Djini, Kovalevski, Loria)

Mehanička škola objašnjava društvo mehaničko-fizičkim faktorima. Konceptije o društvu koje se mogu naći kod Dekarta, Spinoze, Berklija su tipični primeri takvog shvatanja. U mehaničkim teorijama društvo se najčešće upoređivalo sa astronomskim sistemima (Dekart): manja grupa je sistem sastavljen na bazi privlačnih i odbojnih sila pojedinaca, pri čemu je čovečanstvo astronomski sistem sastavljen od privlačnih i odbojnih sila većih društvenih grupa. Slična shvatanja u sociologiji zastupali su Spinoza i Berkli kod kojih je centrifugalno u društvenoj teoriji odgovaralo egoizmu a centripetalno socijalnom nagonu. Mehanička teorija je imala svoj vrhunac u tkz. matematičko-fizičkoj varijanti tumačenja socijalnih pojava. Glavni predstavnik ovog pravca je bio talijanski sociolog Vilfredo Pareto zastupnik ideje o socijalnoj ravnoteži.

Geografska škola smatra da je dominantni faktor u objašnjenju društva geografski faktor. Pod geografskim faktorom ovde se podrazumeva priroda sama po sebi, dakle neizgrađeno prirodno okruženje (širina, dužina, klima, visina, flora, fauna). Ideja o uticaju geografskog faktora na sudbine naroda je veoma stara. Glavni predstavnici ove škole su Bodin, Monteskiye, Plehanov. Ideja ove škole je da se najveći deo ljudskog ponašanja može objasniti geografijom. U zavisnosti od geografije razvijaju se i strukturiraju društvene veze. Geografskim faktorima se objašnjavaju i osobine ličnosti i moralni stavovi grupa naroda (J. Cvijić, Dvorniković).

Biološka škola društvo objašnjava na tri načina i to: a) bioorganskim pristupom - društva funkcionišu slično biološkim organizmima - jedna od podvarijanti pozitivizma (Spenser, Vorms, Šafle, Espinas). b) darvinističkim pristupom po kome se društvo razvija po principu evolucije i prilagođavanja. Naime, po ovoj teoriji kako postoji borba među vrstama u prirodi tako i u društvu postoji borba između grupa i pojedinaca a kao pobednici izlaze oni koji su sposobni da se prilagode promenjenim uslovima. Glavni predstavnici ove teorije su Novikov i Vakaro. Rasistička teorija o društvu polazi od toga da postoji prirodna nejednakost rasa. Društvene promene su rezultat ovih nejednakosti. Stuart Čemberlen smatra da se društva mešanjem rasa ne upropašćavaju već napreduju. Naime, plemenita rasa se kao i u biologiji postepeno stvara mešanjem dobrih osobina raznih rasa. Sa druge strane, Artir de Gobino smatra da niža rasa treba da služi višoj rasi i tako doprinese razvoju društva.

Demografske škole objašnjavaju razvoj i opadanje društava i društvenih tvorevina kretanjem broja i gustine stanovništva. Ove škole su se razvile pod uticajem učenja R. Maltusa a glavni predstavnici su Kovalevski, Djini, Loria i Koste. Ova teorija bazira učenje na tome da je za razvoj civilizacije i složenijih društvenih veza neophodna određena koncentracija i kritičan broj stanovnika.

Psihološke škole

- Psihologizam

1. Individualno psihološke

- Instiktivistička (Frojd, Mac Dougal)
- Introspektivna - racionalno zbližavanje elemenata individualnih svesti (ideje, misli, težnje –teorija oponašanja -Gabrijel Tard -

2. Kolektivno psihološke - psihologija naroda- spiritualna realnost kolektivnog karaktera- i psihologija gomile - lideri (vodje) gomile i njihovi načini ubedjivanja (Lazarus, Vunt i Gistav le Bon)

3. Socijalno psihološke (a) u kojoj meri je svest pojedinca određena društvenim faktorima, b) u kojoj meri i na koji način individualna svest pojedinca utiče na nastajanje i funkcionisanje društvenih pojava (Elvud,Mild, Giddings) c) psihološka reakcija pojedinca na sredinu u kojoj radi ili živi - **simbolički interakcionizam (Herbert Mead)**

Većina modernih socioloških škola se bazira na povezanosti psihologije i društvenih veza. Polazeći od ove pretpostavke postoje tri različita generalna pravca psihološkog objašnjenja društva i društvenih pojava. Individualna psihološka škola objašnjava društvo kroz posmatranje interakcije individualnih psihologija. Individualna psihološka škola se deli na instiktivističku i introspektivnu. Po instiktivističkoj školi društvo i pojave u društvu se objašnjavaju instiktima, pri čemu se posebno ističe koncepcija S. Frojda, gde su sve pojave u društvu posebna vrsta transformacije ili sublimacije polnog nagona, libida. Pod uticajem ovog nagona ljudi se povezuju u razne grupe. Za razliku od Frojda, Mac Dougall smatra da su društvene pojave rezultat instikata ali ne samo polnog nagona već i instikta radoznalosti, borbenosti, odbojnosti, samopotvrđivanja. Introspektivna teorija objašnjava društvo i društvene pojave kroz rezultate interakcije između individualnih psihologija. Elementi individualnih psihologija su ideje, misli, težnje i društvo i društvene pojave nastaju racionalnim putevima zbližavanja ovih elemenata individualnih svesti. Ukoliko nema psihološkog zbližavanja nema ni društva. Dakle, za razliku od instikta koji je nesvesnog karaktera, introspekcija je racionalna i društvo objašnjava racionalnim psihološkim faktorima. Glavni predstavnici ove teorije su Gabrijel Tard i Lester Uard. Tard je razvio tkz. teoriju oponašanja. Naime, Tard smatra da su dve pojave važne za objašnjenje razvoja ljudskog društva, invencija i imitacija. Naime, dok se neki pronalazak pojavi javlja se talas oponašanja i talas oponiranja. Rezultat borbe je prihvatanje jednih i odbacivanje drugih invencija.

Kolektivne psihološke škole pokušavaju da društvo objasne ne putem individualne već putem kolektivne ili nad individualne psihologije. Ako se ostavi po strani tkz. Hegelov objektivni idealizam (objektivni svetski duh tvorac istorije), najpoznatiji predstavnici ovog pravca u sociologiji su Lazarus, Vunt i Gistav le Bon. Postoje dva pravca u kolektivnoj školi a to su pravac psihologije naroda (Nemačka) pri čemu se pod psihologijom naroda podrazumeva posebna spiritualna realnost kolektivnog karaktera a njen proizvod su pojedini individualni duhovi. Drugi pravac je psihologija gomile G. le Bona (Francuska), pri čemu um ili psihologija gomile nije prost zbir individualnih psihologija pojedinaca koje čine gomilu. Posebnu pažnju u ovom istraživanju je data liderima (vođama) gomile i njihovim načinima ubeđivanja.

Socijalno psihološka teorija je pokušala da reši probleme individualne psihološke škole koja je sve pripisivala individualnoj psihologiji i društvo manje više posmatrala kao spoj individualnih psiholoških karakteristika i kolektivne psihološke škole koja je priznavala egzistenciju nadindividualne kolektivne svesti koja nema direktnu vezu sa svesti pojedinca. Najvažniji predstavnici socijalne psihološke škole su Elvud, Mild, Giddings Sorokin i Gurvič. U procesu dodira sa drugim ličnostima se razvija duh i samosvest koji utiču na to da pojedinac podešava svoje ponašanje prema kolektivu, tj. prema mišljenju drugih o njegovom ponašanju. Metoda kojom se služi ovaj pravac je bihevijoristička tj. analizira unutrašnja psihička stanja putem posmatranja spoljašnjih manifestacija tih ponašanja. To ponašanje se manifestuje kao reakcija na sredinu u kojoj pojedinac radi ili živi i kako se odnosi prema drugim ličnostima. Ovaj pravac u sociologiji se još naziva i pravac socijalnog ponašanja, a ispoljava se u interakciji posredstvom simbola. Otuda se ovaj pravac često još zove i **simbolički interakcionizam**. Komunikacija putem simbola je komunikacija preko jezika ali se često javlja i kao neverbalna komunikacija.

Sociologizam (*Emil Dirken i Karl Marx*)

- (sinteza pozitivističke metodologije i agelecizma)
- Agelički realizam – grupa je entitet odvojen od svojih članova
- Agelički personalizam – grupa je um, duša, ličnost i **moralni agens**
- Agelički transcendentalizam- idealni natprirodni entitet
- Agelički kreacionizam – vrednosti, kultura i svi viši elementi ljudske ličnosti kolektivnog su porekla
- Agelički fatalizam – pojedinac ne može da utiče na tok društvene promene

Sociologizam predstavlja sintezu pozitivističke metodologije u nauci i posebne vrste društvenih teorija koje se nazivaju agelicističke teorije. Pozitivizam u sociologiji je metoda koja smatra da je u proučavanju društva potrebno usvojiti pristupe prirodnih nauka odnosno pronaći nužne zakone prirodnog razvoja. Agelicizam dolazi od grčke reči *αγελη* = grupa, i podrazumeva opštu sociološku koncepciju koja polazi od stvarnosti (po sebi) društvene grupe odnosno njenog uzročnog prioriteta nad pojedincem. Grupa prethodi pojedincu i oblikuje pojedinca i ona je izvor kulture i svih visokih vrednosti. Agelički realizam tvrdi da je grupa poseban realitet i potpuno je odvojena i nezavisna od svojih članova. Agelički personalizam smatra da je grupa osnova svakog morala. Naime, ako se istražuje poreklo morala jasno je da moralno pravilo nikad ne potiče od pojedinca. Nijedan postupak u društvu nije moguće smatrati moralnim ako mu je jedini cilj očuvanje i samorazvoj pojedinca. Ako su nesebičnost i predanost osnove moralnog akta i ako to nije vezano za pojedinca te ako su iz formiranja moralnih akata isključena sva ljudska bića onda, po ovoj koncepciji, u formiranju moralnih normi, postoje samo još Bog i grupa (društvo). Po ovoj koncepciji radi se o istoj stvari jer je bog samo društvo u simboličkom smislu. Po ovoj koncepciji moral je obaveza koja beskonačno prevazilazi pojedinca i traži obaveznu poslušnost. Agelički kreacionizam smatra da je društvo kreator ne samo morala nego i svih ostalih kulturnih i estetskih vrednosti (jezika, muzike, nauke, religije). Bez društva nema potrebe za jezikom a bez jezika nema nauke i umetnosti. Agelički transcendentalizam je koncept koji smatra da pored toga što je nezavisna od pojedinaca grupa predstavlja natprirodni, hiperspiritualni entitet. Grupa je dakle transcendentna i vezana je za kolektivne predstave. Agelički fatalizam smatra da su društvene promene nezavisne od pojedinca u smislu da pojedinac ne može bitno uticati na tokove društvenih promena jer su te promene rezultat aktivnosti grupe kao nezavisnog entiteta.

Emil Dirken (1858-1917)

- Izgradnja sociologije na naučnoj osnovi **tradicionalna filozofska pitanja posmatrati empirijski** (induktivni metod)
- Značaj **društvenih činjenica** (kao stvari)- **zapanjujuća pravilnost broja zločina, ubistava, samoubistava, brakova i sl.** Društvena činjenica je **eksteriorna i vrši prinudu nad pojedincem-pravila prava i morala**
- **Podela rada** -Mehanička i organska solidarnost-kritika utilitarizma
- Analiza samoubistva- **nije stvar volje nego društvena činjenica-egoistično, anomično, altruističko, fatalističko**

Najvažniji uticaj na razvoj moderne sociologije su imali radovi E. Dirke. Dirken se naslanjao na radove O. Konta a sociologiju je posmatrao kao nauku koja će tradicionalna filozofska pitanja posmatrati empirijski i društva proučavati sa objektivnošću karakterističnom za prirodne nauke. I Dirken je kao i kolektivni psiholozi smatrao da društva imaju sopstvenu realnost (agelizam) koja se nalazi izvan pojedinaca. U sociologiju uvodi pojam društvene činjenice koju definiše kao stvar po sebi koja ima sopstvenu realnost. Sociologija bi, dakle, trebala da se bavi društvenim činjenicama a ne izučavanjem ponašanja pojedinaca. Karakteristika društvenih činjenica je i to da one na pojedinca deluju prinudno. Ljudi to često i ne primećuju i pogrešno misle da deluju slobodno u skladu sa sopstvenom voljom. Ljudi, naime, slede obrasce društva u kojem deluju i žive. Pravo i moral su tipični primeri prinudnog delovanja društvenih činjenica. Dirken je u objašnjenju realnosti (relativne samostalnosti) društvenih činjenica koristio analogiju iz hemije. Naime, baš kao što fizičko-hemijskim osobinama vodonika i kiseonika ne možemo objasniti karakteristike vode koja nastaje njihovim sjedinjavanjem u određenim uslovima po određenim proporcijama, tako i društvene pojave nije moguće objasniti ako se izolovano posmatraju karakteristike pojedinaca u nekom društvu. Pri tome je prilikom istraživanja društvenih činjenica važno imati na umu da se one mogu posmatrati samo indirektno. Kod posmatranja društvenih činjenica vrlo je važno napustiti ideologiju ili religijska predubedenja. Društvo se mora proučavati onakvim kakvo ono zaista jeste.

Dirken se bavio i društvenom i moralnom solidarnošću. Naime on je smatrao da se grupe integrišu na bazi solidarnosti koja se manifestuje na spremnosti grupe da pojedinca integriše u grupu. Primitivna društva su se bazirala na mehaničkoj solidarnosti koju karakteriše slaba podela rada. Specijalizacija razara mehaničku i dovodi do organske solidarnosti koju karakteriše detaljna podela rada i zavisnost među ljudima pri obavljanju poslova. Ova zavisnost u modernim društvima dovodi do razaranja tradicionalnih stilova života, morala i religije i do osećaja besmislenosti života. Iako se uobičajeno smatra da je samoubistvo lični čin pojedinca Dirken je pokazao da društvene okolnosti mogu dovesti do samoubilačkog ponašanja. Po njemu je samoubistvo društvena činjenica koja se objašnjava isključivo drugim društvenim uzrocima. Kod ove pojave otpadaju geografski, klimatski ili fiziološki faktori. Dirken polazi od toga da je u pojedinim društvima broj samoubistava upadljivo konstantan u dužim vremenskim intervalima. Tu pravilnost je po njemu, nemoguće objasniti tako slučajnim faktorima kao što su psihološke karakteristike pojedinaca i njihova volja. Kako nema bioloških i psiholoških faktora on zaključuje da se uzroci samoubilačkog ponašanja mogu tražiti samo u društvenim faktorima. Ključ za ovu zagonetku su dakle, grupne sklonosti pojedinaca i kolektivni faktori. Način života u zajednici, stepen integracije u religijsku grupu, bračni status su samo neke od društvenih determinanti samoubistava kao društvene pojave.

Postoji nekoliko tipičnih vrsta samoubistva: egoistično – niska integracija u društvu i izolovan pojedinac; anomično samoubistvo koje nastaje kao posledica nedostatka društvene regulacije; altruističko samoubistvo se dešava kada je pojedinac prekomerno integrisan i kada se društvo i njegove vrednosti vrednuju više od sopstvenog života; fatalističko samoubistvo se javlja kada

društvo prekomerno reguliše pojedinca a ovaj pritisak pojedincu daje osećaj bespomoćnosti i bezizlaza.

Karl Marks (1818-1883)

- Odbacivanje pozitivizma
- Materijalističko shvatanje istorije
- Kapitalizam i klasna borba
- Neminovnost kraja klasnih društava

Iako se razlikuje od koncepcije E. Dirke i društvena teorija K. Marksa objašnjava promene do kojih je došlo u industrijskoj revoluciji društvenim faktorima. Društveni odnosi su ključ za razumevanje promena u društvu. Marx je odbacio tada dominantni pozitivistički pristup u izučavanju tih odnosa i dokazivao da te odnose ne treba posmatrati kao prirodne zakonitosti na koje je nemoguće uticati (korigovati ih). On uvodi pojam klasne borbe kao glavnog pokretača društvenih promena. Klasne karakteristike društvenih grupa oblikuju sve značajnije oblike društvenih pojava (Dirkemovih društvenih činjenica). Klasna pozicija determiniše ideje i svest pojedinih društvenih grupa. Pokretač društvenih promena je kapital – specifični društveni odnos putem kojeg dolazi do eksploatacije. Dakle klasna borba i eksploatacija su glavni pokretači društvenih promena. Ovakvo gledanje ga svrstava u red onih koji razvoj i istoriju objašnjavaju isključivo ekonomskim napretkom i na njemu izgrađenim suprotnostima između kapitalista i najamnih radnika (proletara). Iz jedne u drugu fazu razvoja ljudskog društva se prelazi ili postepeno ili revolucijom a taj prelazak je objektivna neminovnost i posledica ekonomskog razvoja koji je nezavisan od društvenih relacija i veza između grupa i pojedinaca. Nedovoljno razvijen sistem društvenih veza u procesu proizvodnje (proizvodnih odnosa) u određenoj etapi postaje po Marksu kočnica razvoja materijalne proizvodnje (proizvodnih snaga) te dolazi do dramatičnih promena i prelaza iz jedne u drugu epohu civilizacije. Iz ovakvog shvatanja razvoja istorije on izvodi i zaključak o neminovnosti kraja kapitalizma i prelaska u novu pravedniju fazu razvoja ljudskog društva – komunizam. Socijalizam bi trebao da bude period tranzicije ili prelazni period. Marksova koncepcija istorijskog razvoja društva se bazira pre svega na ekonomskim (materijalnim) faktorima pa se još naziva i istorijski materijalizam. Ekonomske nejednakosti i klasna borba dotadašnjih društava nužno dovodi do sukoba a sukobi do promena društvenih odnosa i prelaska u novi sistem odnosa (Marks to naziva nova društveno ekonomska formacija). Prethodne spomenute Marksove ideje o društvu uz odbacivanje pozitivizma kao metoda te njegova oštra kritika savremenika koji su imali isključiv (Spenser) ili skeptičan (Kont) stav o mogućnosti direktnog uticaja (popravljanja ili menjanja) na društvo su imale dalekosežne posledice na istoriju 20 veka. Sve do nedavno veliki deo svetskog stanovništva je živio u društvima koja su za sebe tvrdila da su funkcionisala inspirišući se Marksovom društvenom teorijom.

Maks Veber (1864-1920)

- Ideja o **idealnom tipu**
- Idealan tip je konceptualni model koji se koristi da bi se razumeo svet oko nas. To nije opis konkretne realnosti nego granični koncept sa kojim se realna situacija ili akcija upoređuje. To je ustvari konstrukcija koja pokazuje u kom pravcu bi neka ljudska aktivnost trebala da ide opredeljena racionalnim ponašanjem, bez greške i emocija, bez dvosmislenosti sa jasno određenim ciljem.

Formalna škola u sociologiji je reakcija na psihologizam i naturalizam. Osnovna karakteristika ove škole jeste da ona prekida sa tretiranjem sociologije kao enciklopedijske nauke, odnosno stalnim poređenjem sociologije sa drugim naukama. Predmet izučavanja formalne škole jesu društvene forme odnosno oblici koju su vanistorijski i vanvremenski. Formalna sociologija je kao geometrija pošto proučava oblike ne ulazeći u njihov sadržaj. Oblici ili forme su obično društveni procesi kao što su spajanje ili razdvajanje neke grupe ili zajednice. Iz društvenih procesa nastaju društveni odnosi a zgušnjavanjem tih odnosa nastaju tkz. društvene tvorevine kao što su pleme, narod, nacija, klasa, crkva, država.

Jedan od najvažnijih predstavnika formalne škole u sociologiji je **Maks Veber**. On se obično opisuje kao sociolog, mada je njegovo interesovanje višestruko. Bavio se pravom, filozofijom, ekonomijom, uporednom istorijom. I on je želeo da objasni prirodu i karakter društvenih promena. Odbacio je Marksovo materijalističko shvatanje istorije. Ekonomski faktori u razvoju društva su važni ali nisu jedini i pogotovo nisu najvažniji. Veber smatra da se treba usredsrediti na društvenu akciju a ne na društvenu strukturu, odnosno sadržaj. On je smatrao da su **ideje i motivi** pokretačka snaga promena i razvoja društva. Za razliku od **Dirkema i Marksa** on je pretpostavio da ne postoje strukture koje su izvan ili nezavisne od pojedinaca.

Važan deo Veberovog učenja bila je njegova ideja o **idealnom tipu**. Idealan tip je konceptualni model kojim se koristi da bi se razumeo svet oko nas. **Koncept idealnog tipa je ključ za razumevanje Veberove metodologije. To nije opis konkretne realnosti nego granični "slučaj" sa kojim se realna situacija ili akcija upoređuje. To je teorijska i opšta konstrukcija određenih elemenata realnosti u logički preciznu koncepciju. Termin idealno ne sadrži vrednosno opredeljenje u smislu da je to poželjno i dobro. Za potrebe analize je npr. moguće konstruisati idealni tip prostitucije ili idealni tip verskog vođe. Ovaj idealni tip ne znači da niti verski učitelj niti prostitutka predstavljaju poželjan tip prema kojem se treba ravnati u praktičnom životu. Ideja o idealnom tipu je model koja pokazuje u kom pravcu bi neka ljudska aktivnost trebala da ide opredeljena racionalnim ponašanjem, bez greške i emocija, bez dvosmislenosti sa jasno određenim ciljem. Idealni tipovi nisu univerzalni i nemaju vanvremensku valjanost. Idealni tipovi su koncepti koji se odnose na određenu kulturnu i istorijsku situaciju.**

Ideja o racionalnosti

- Praktična racionalnost
- Teorijska racionalnost
- Suštinska racionalnost
- Formalna racionalnost

Pored toga Veber je u društvenu teoriju uveo pojam racionalizma i racionalnosti. Pojam racionalnosti Veber posmatra kroz tipove društvene aktivnosti. Racionalnost može biti praktična, teorijska (intelektualna), suštinska i formalna. Praktična racionalnost se odnosi na aktivnosti svakodnevnog života i obuhvata pragmatične i egoistične interese pojedinca. To je racionalnost koja prihvata date realnosti svakodnevnog života i proračunava i pronalazi najpovoljnije načine za prevazilaženje teškoća svakodnevnice. Praktična racionalnost je predominantna u kontekstu svakodnevnih interesa. Teorijska racionalnost podrazumeva konstrukciju realnosti kroz svest pre nego kroz akciju. Teorijska racionalnost pokušava da slučajnim događanjima iz svakodnevnog života da koherentno značenje. Teorijska racionalnost pokušava da da odgovor na osnovno metafizičko pitanje - **ako svet koji nas okružuje i život kao deo tog sveta imaju smisla u čemu je taj smisao i kako treba gledati na svet da bi sa tim svetom bili u saglasnosti**. Suštinska racionalnost postavlja aktivnosti (praktične) u konkretne oblike. Suštinska racionalnost oblikuje vrednosne postulate. Suštinska racionalnost postoji i manifestuje se kao čovekov kapacitet za vrednosno racionalnu akciju. To nije samo jedna vrednost nego čitav splet vrednosti. Prijateljstvo je oblik suštinske racionalnosti bez obzira da li se bazira na lojalnosti, saosećanju ili međusobnoj pomoći. Komunizam, feudalizam, kapitalizam, hedonizam, socijalizam, budizam su primeri suštinske racionalnosti, gde se određene aktivnosti organizuju na različite načine ali se uvek posmatraju kroz određeni standard. Sve grupe, institucije, politički entiteti, kulture u svakoj eri su poredane po određenim vrednosnim postulatima. Dok praktična racionalnost pokazuje difuzne tendencije u rešavanju svakodnevnih problema, formalna racionalnost na te praktične proračune rešavanja svakodnevnih problema primenjuje jedinstvena (univerzalna) pravila, zakone i regulative. Primena pravila na stalne aktivnosti znači odbacivanje svake vrste arbitraže i potpuno odvajanje ličnosti od aktivnosti. Ova apstraktna pravila postavljena na bazi najboljeg proračuna imajući u vidu konačni cilj svake akcije stoje iznad glava svakog pojedinca. Lična naklonost ili

favorizovanje potpuno su strani formalnoj racionalnosti.

Birokratija-idealna a ne poželjan tip organizacije

- Oblik organizovanja koji ističe **preciznost**, **brzinu**, **jasnoću**, **pouzdanost**, **efikasnost** kroz podelu zadataka, **hijerarhijsku kontrolu** i detaljne uloge i pravila
- Birokratija znači upravljanje kroz **kancelarije i pozicije** a ne kroz **ličnost ili nasledstva (tradiciju)**

Za razliku od Marksa po Veberu u kapitalizmu ne prevladava klasna borba već razvoj nauke i razvoj birokratije. Birokratija je jedini način da se mnogobrojna društva efikasno organizuju a razvoj nauke najistaknutija je karakteristika kapitalizma. Veber je u izučavanje društva i društvenih pojava uveo i **pojam otrežnjenja** kako bi opisao kako **moderno naučno mišljenje** sve više **potiskuje sentimentalnost u društvenim odnosima** koja su bila u prošlosti.

Na toj liniji je i njegova **konceptcija birokratije**. To je tkz. idealni tip racionalne i efikasne organizacije. Weber je, naime, smatrao da je neophodno uspostaviti (proračunati) racionalnu osnovu za organizovanje i upravljanje velikim poduhvatima (javnim ili privatnim). Weber je percipirao birokratiju kao sredstvo za upravljanje preko kancelarija i pozicija a ne kroz ličnosti, nasleđe ili tradiciju. Birokratija je idealan tip organizacije upravljanja, dakle, sledeći njegov koncept idealnih društvenih tipova, tip organizacije bez etičkog i vrednosnog stava u smislu da je to i poželjan tip. To je perfektno racionalan tip organizacije upravljanja koji bi trebalo da obezbedi maksimalnu efikasnost. Fundamentalne karakteristike Weberove birokratije su: a) podela rada i autoriteta pri čemu svaki član ima svoje obaveze; b) pozicije su hijerarhijski organizovane u jedinstveni lanac komandi; c) svi članovi su birani na bazi tehničkih znanja proverenih formalnim ispitima; d) izvršioci se postavljaju a ne biraju; e) administrativni izvršioci rade za fiksnu platu; f) izvršioci nisu vlasnici onoga šta rade; g) administracija je predmet striktnih pravila i kontrole koji su impersonalni i primenjeni na svakog pojedinca. Weber birokratski tip je primenjiv kada su zadaci: a) jasno definisani; b) kada je okruženje stabilno; c) kada neko želi da pravi potpuno isti proizvod ili uslugu; d) kada se insistira na preciznosti. Najvažnija prednost birokratskog tipa organizacije posla jeste da osigurava koordinaciju između delova sistema koji mora da radi zajedno. Druga prednost je da obezbeđuje objektivnu selekciju zaposlenih za određene poslove, redukujući nepotizam i druge oblike favorizovanja od strane donosioca odluka. Promoviše se kompetentnost i obučenost koji postavljaju osnovu za standardizaciju proizvoda i procesa. Sa druge strane birokratska organizacija ima velike poteškoće u prilagođavanju na promene i usled svoje inertnosti predstavlja ozbiljanu prepreku za inovacije.

Maks Veber i tipovi vlasti i autoriteta

- **Tri tipa vlasti i autoriteta:**
- **Racionalno pravni (legalni)**-na osnovu zvanične dužnosti i po pravnim pravilima (**autoritet pravila a ne lični prestiž pojedinca**)
- **Tradicionalni tip**-status je utvrđen tradicijom nema podvojenosti između zvaničnog i ličnog delokruga (lične svojine i sredstava administracije)
- **Harizmatički tip** –lični autoritet je u sukobu sa uspostavljenim poretkom- lična odgovornost njemu i njegovoj stvari

Birokratski tip organizacije je masovno primenjivan pošto obezbeđuje efikasnost u izvršavanju zadataka ali i zbog mogućnosti da se ovim putem ostvari moć i kontrola. Uostalom, sam koncept birokratije je nastao na bazi Weberove ideje o tri čista (idealna) tipa legitimnih (prihvaćenih i priznatih) autoriteta. Veber razlikuje tri tipa autoriteta, odnosno tri tipa institucionalizovane vlasti: racionalno pravni, tradicionalni i harizmatički. Racionalno pravni tip vlasti se vrši na bazi zvanične dužnosti i po pravnim pravilima. Kod racionalno pravnog tipa vlasti izvor legitimiteta nije lični prestiž pojedinca koji vrši vlast već je to autoritet pravila na osnovu kojih se vrši neka dužnost. Ovim pravilima je definisan i obim vlasti svakog pojedinca. Ovde se pravi jasna razlika između zvanične dužnosti pojedinca od njegove privatne sfere. Jasno je odvojena svojina gde pojedinac ima zvaničnu vlast (sredstva administracije kako to naziva Veber) od njegove privatne svojine, odnosno ličnog prihoda. U tradicionalnom tipu vlasti vlast se vrši na osnovu položaja koji je utvrđen tradicijom. Kako se vlast nasleđuje to bi po logici stvari trebalo da znači da je ta vlast i po obimu definisana (ograničena). Problem je što u ovom tipu vlasti nema jasne razlike između ličnih sredstava i sredstava administracije, pa se onda javlja široki delokrug za samovolju pojedinaca. Troškovi za obavljanje zvaničnih funkcija i ličnih izdataka se podmiruju iz prihoda organizacije a to zapravo znači da se deo svojinskih prava predaje na upravljanje pojedincima čime se ograničava puna privatna svojina a onda i lične slobode pojedinaca. Harizmatički tip vlasti nije povezan za određeni (specifični) tip ekonomskog uređenja. To je vladavina na osnovu ličnog autoriteta koji je najčešće u sukobu sa uspostavljenim poretkom. Harizmatički tip vlasti podrazumeva pokornost kao stvar lične odgovornosti tom tipu vlasti. Po Weberu ovaj tip autoriteta nastaje na bazi harizmatičkih pokreta i nije rutinska vlast kao tradicionalna ili racionalno pravna. Vlast se dobija na bazi ekonomskih sredstava do kojih se dolazi ili poklonom ili otimanjem (prinudom). Ukoliko ima ambiciju da postane trajnija harizmatička vlast ove izvore prihoda mora institucionalizovati odnosno učiniti redovnim. Na ovaj način dolazi do odvajanja državne od privatne svojine onoga koji harizmatički vrši vlast, i prelaska u racionalno pravni tip autoriteta. Drugi pravac je da se deo redovnih prihoda tretira kao beneficija onome ko vrši harizmatičku vlast što opet znači prelazak u tradicionalni tip organizacije vlasti. Na osnovu ovih analiza Veber je zaključio da su i harizmatička i tradicionalna vlast iracionalne u smislu efikasnosti kada se poredi sa racionalno-pravnim sistemom vladanja.

Maks Veber- religijska etika i kapitalizam

- **Zašto je kapitalizam nastao na zapadu?**
  - Razlike u tipovima religijskog učenja (hinduizam-mistična kontemplacija i vanzemaljski misticizam: konfučijanstvo-mudra i praktična svetovnost.
  - Veber-kalvinizam(protestantizam) doktrina racionalnog **ovladavanja svetom**: konfučijanstvo je doktrina racionalnog **prilagodjavanja svetu**.

Pored svog dela Privreda i Društvo, Max Veber je verovatno najpoznatiji po svom eseju Protestantska etika i duh kapitalizma (1904). Ključno pitanje koje Veber postavlja je pod uticajem tada dominantnog Marksovog shvatanja funkcionisanja kapitalizma. Veber je prihvatio Marksov stav da su aktivnosti vezane za sticanje materijalnog bogatstva motivisane položajem u kojem se pojedinac nalazi. Veber je, međutim smatrao da ovaj stav nije u stanju da **objasni proces** i da je neophodno naći **obrasce usmeravanja motivacije za sticanje bogatstva**. Veber je ovaj obrazac nalazio u religijskom učenju što ga je odvelo do izučavanja moralnih principa religijskog učenja i društveno ekonomskih obrazaca. Društveno-ekonomske odnose, odnosno razlike u tim odnosima Veber je pre svega objašnjavao razlikama u tipovima religijskog učenja. Istočnjačke religije hinduizam i konfučijanstvo su duboko ukorenjene u tradicionalizam odnosa u ovim društvima. Tradicionalizam u indijskom i kineskom društvu Veber je direktno povezivao sa hiduizmom kao učenjem baziranim na mističnoj kontemplaciji i vanzemaljskom misticizmu odnosno na konfučijanskoj mudroj i praktičnoj svetovnosti. Kineski i zapadni stav su dosta slični u pogledu sticanja bogatstva. Kinezi preziru spekulacije, misticizam i kontemplacije. Ne samo da ne preziru nego naprotiv smatraju da je uživanje u ovozemaljskom svetu poželjno i dobro.

Razlika između konfučijanstva i kalvinizma je u tome što je kalvinizam doktrina racionalnog ovladavanja svetom a konfučijanstvo doktrina racionalnog prilagođavanja svetu. Što se tiče tradicije Kinezi su tradicionalni u smislu da nije moguće uraditi ništa bolje od onoga što su uradili klasici. Zapad smatra da je nauka dinamična kategorija. U konfučijanskoj etici školovan čovek je opšte obrazovan čovek a nikad specijalizovan stručnjak. Istovremeno ne postoji univerzalizam u konfučijanskoj etici. Privrženost rođacima i prijateljima je važnija od uopštenih obaveza kao što su poštenje, istina i pravda.

Maks Veber i nastanak kapitalizma

- **Protestantska etika i duh kapitalizma**
  - Spasenje kao akt milosti božije u striktnom kalvinizmu je unapred utvrđeno. Učenje o predestinaciji podrazumeva potpunu zavisnost od volje božije-emocionalna napetost kod ozbiljnog protestanta. Spasenje nije moglo da se zasluži radom ali je čovek radom i smernim ovozemaljskim životom mogao sebe da ubedjuje da zaslužuje spasenje. (Dobro drvo radja dobre plodove - protestantska etika)

Po Veberu motivaciju za usmeravanje obrasca sticanja bogatstva je moguće naći samo u etičkim načelima asketskog protenstatizma odnosno u religijskom moralu kalvinizma i protestantskim sektama kao što su baptisti, kvekeri i metodisti. On naravno nije tvrdio da je religijska etika protenstatizma jedini faktor koji determiniše razvoj kapitalizma ali je smatrao da je to jedan potreban uslov bez kojeg bi stvar verovatno krenula drugačije. Veber je smatrao da delatnost motivišu verski interesi a ne ideje. Naime, Veber je zaključio da je zainteresovanost za spasenje zajednička konstanta Indije i zapadnog sveta. Ova ideja zahteva akciju odnosno odgovor šta treba uraditi. Ovde međutim ne pomaže empirijska činjenica jer ne postoji. Šta treba uraditi po Veberu zavisi od smisla spasenja. Na osnovu bramanske filozofije spasenje se postiže odvajanjem od ovozemaljskog i komuniciranje sa apsolutom. Ovo sigurno nije moguće postići ako ste u ovozemaljskom životu bolji od drugih. U hrišćanstvu je spasenje akt transcendentnog boga a to božanstvo često daje uslove za spasenje - uradi pozitivne etičke norme i spasen si. U puritanizmu kao ekstremnom obliku protenstatizma (kalvinizmu) to nije slučaj. Božije spasenje je predestinirano odnosno unapred utvrđeno i čovek potpuno zavisi od božije volje a pošto je ta volja da čovek gradi carstvo božije obaveza je svakog ko istinski prihvati veru da izvršava dužnosti i božije zapovesti. Ovakva situacija je protestanta dovodila do jake emotivne napetosti pošto spasenje nije mogao da zasluži sopstvenim radom i zalaganjem. Ostalo mu je samo da sebe ubedi da je dostojan spasenja i da je on upravo jedan od izabраниh a to je moguće postići dostojnim životom na zemlji pošto dobro drvo rađa dobre plodove. Božija volja je nesumnjivo da čovek izgradi carstvo božije na ovom i na onom svetu. Za razliku od Marksa koji je smatrao da je

automatska disciplina kapitalističkog društva određena sticanjem dobara tu disciplinu Veber objašnjava religijskom etikom.

Kritička teorija društva

- Frankfurtska škola (Markuze, From, Habermas)
- Ideologija masovne potrošnje i masovne kulture
- Problem čovekove egzistencije
- Komunikativno delovanje (sva praktična pitanja uključujući i sukobe se mogu rešavati dijalogom)

Kritička teorija društva ili tkz. Frankfurtska škola je para-Marksistički pokret nastao sredinom 20-tih godina prošlog veka. Naime, Institut za Društvena istraživanja u Frankfurtu je bio mesto gde je urađeno jako mnogo akademskih rezultata koji su pokrivali mnoštvo oblasti društvenih nauka - filozofiju, empirijsku sociologiju, socijalnu psihologiju, istoriju dalekog Istoka, socijalističku ekonomiju, psihoanalizu, pravo. Radi se zapravo o pristupu društvenoj teoriji koji za razliku od nastavljača ortodoksnih marksističkih koncepcija ovu teoriju (marksističku) uzima kao polaznu tačku u analizi i kritici postojeće kulture, pri čemu se koriste i nemarksističke socijalne koncepcije ali i filozofija Hegela, Kanta, Ničea i Frojda. Glavni predstavnici ove škole su: Herbert Markuze, Erih From, Maks Honhajmer, Teodor Adorno i Jürgen Habermas.

Ključni pojam kritičke teorije je pojam **reifikacije**. Pojam se definiše kao proces transformisanja ljudskih karakteristika, odnosa i akcija u karakteristike, odnose i akcije od čoveka napravljenih stvari koje su (stvari) postale nezavisne od ljudi i upravljaju njihovim životima. Pojam isto tako podrazumeva transformisanje ljudskog sadržaja u materijalne stvari a odnosi među ljudima se transformišu u odnose među stvarima. Radi se zapravo o specijalnom i ekstremnom obliku otuđenja (alijenacije) koji je široko rasprostranjena karakteristika modernog kapitalističkog sveta. To je dakle bespoštedna kritika kako socijalističkog etatizma, svih oblika totalitarizma ali i ideologije masovne potrošnje i masovne kulture. Razočarana socijalizmom bez "ljudskog lika" (etatizmom), totalitarnim društvima (nacizmom) ali i ideologijom potrošačkog društva, ova koncepcija pokušava da ukaže na probleme društvenih odnosa koji dominiraju u drugoj polovini prošlog veka.

Glavni problem sa kritičkom teorijom društva se sastoji u tome da se ona služi Marksovim kategorijalnim aparatom ali odbacuje određene utopije - opšta sreća, oslobađanje čovečanstva, ukidanje profita i eksploatacije. Po ovoj teoriji sve je potrebno promeniti jer postojeće nije dobro; ali kako to nije moguće reći. Kritička teorija smatra da je proleterijat izgubio svoju oslobađajuću ulogu ali se ona i dalje bori za oslobađanje radničke klase (Horkhajmer). Kako to kaže L. Kolakovski: ta je teorija nekonsekventni pokušaj spasavanja marksizma. To je pokušaj da se marksizam kao proaktivna socijalna teorija preobražaja kapitalizma interpretira kao promena bez identifikacije sa proleterijatom i kriterijom klasne i partijske istine. Ako se tako razume, onda je to marksizam prebijen na pola. Kritička teorija društva je paramarksizam gde postoji jedna polovina (kapitalizam nije dobar i treba ga menjati) a druga polovina (kako i ko to treba da uradi) ne postoji.

Herbert Marcuse (1898-1979)

- **O pojmu rada** – problem otudjenosti-rad je odvojen od čoveka i umesto da čovek upravlja radom rad upravlja čovekom i postaje sam sebi cilj i svrha
- **Sloboda i potrebe** - treba razlikovati istinske od krivih potreba ; krive potrebe da se voli i mrzi ono šta drugi vole i mrze; to su nametnute potrebe nad kojima pojedinac nema kontrolu
- **Jednodimenzionalnost**
- **Tehnološki fetišizam**
- **Represivna tolerancija**

Herbert Markuze je jedan od najznačajnijih predstavnika kritičke teorije društva. Najvažnija Markuzeova dela su Jednodimenzionalni čovek i Represivna tolerancija. Markuzeovo interesovanje je okrenuto prema radu, slobodi i potrebama. U modernim industrijskim društvima rad je odvojen od čoveka, on upravlja čovekom i postaje sam sebi svrha i cilj.

Po Markuzeu u modernim društvima postoje **uhodane udobne i razumne demokratske neslobode**. Slobodna inicijativa od početka nije bila u redu jer je podrazumevala slobodu da se radi ili gladije. Kada čovek ne bi bio prisiljen da se potvrđuje na tržištu svoje aktivnosti bi mogao usmeriti na sadržajnije strane egzistencije. Ako bi proizvodni aparat bio **usmeren na zadovoljenje vitalnih potreba on bi mogao biti i centralizovan**. To je cilj industrijske civilizacije. U modernim društvima stvari idu suprotno. Aparat nameće svoje zahteve i savremeno društvo ide u totalitarizam. Totalitarizam u modernim društvima nije diktatorska teroristička koordinacija već neteroristička koordinacija putem **manipulacije potrebama i interesima**. U modernim društvima bi trebalo **razlikovati istinske od krivih potreba**. Krive potrebe su one koju su nametnute od društva i zahtevaju mukotrpan rad, agresiju i nepravdu. Zadovoljenje ovakvih potreba u najvećoj meri ugađa čoveku. Problem je po Markuzeu što u krajnjoj instanci zadovoljenje ovih potreba dovodi do euforije i unesrećenosti. Većina potreba za relaksacijom, razveseljavanjem i konzumacijom prema oglasima spada u kategoriju krivih potreba. Zadovoljenje ovih potreba podrazumeva i da se voli i mrzi ono šta drugi vole i mrze. To su nametnute potrebe nad kojima pojedinac nema kontrolu.

U modernim društvima čovek je sveden na jednu dimenziju, dimenziju potrošnje i potrošačkog konformizma. Proizvodi indoktriniraju i manipulišu; oni proizvode i krivu svest. Postaju dostupni većini pa i indoktrinacija postaje publicitet i način života. To je dobar način života – bolji od prethodnog i on se protivi promeni. Tako nastaje **model jednodimenzionalne misli i ponašanja**.

Poseban fenomen je tehnološki fetišizam. Tehnologija povećava moć ali i nemoć da joj se oduprete. Markuze gaji duboki prezir prema pozitivnoj nauci i tehničkim dostignućima, pošto smatra da je tehnika sve probleme opstanka ljudi rešila i da je daljnji tehnološki napredak samo u funkciji interesa kapitala i lažnih potreba. Markuze je pripadao onom duhu koji nije gajio nikakav interes za ekonomiju i organizaciju. To je duh ljudi koji ne razmišljaju o tome odakle odeća, hrana, energija. Nije čudo da je njegova socijalna filozofija bila popularna kod onih koji nisu imali posla sa ekonomijom i proizvodnjom (studenti, dobro stojeća srednja klasa).

Represivna tolerancija je ograničena tolerancija koju u modernim društvima ograničava država (izvanredno stanje, nacionalna bezbednost i sl.). **Zakon i red su svugde i uvek zakon i red koji štiti etabliiranu hijerarhiju**. Besmisleno je apelirati na apsolutni autoritet tog zakona i reda prema onima koji pod njim pate i protiv njega se bore i žele biti ljudi. Niko nema prava da im propoveda uzdržanost.

Erich Fromm (1900-1980)

- Nauka o čoveku; istraživanje ljudske prirode (stalna i nepromenljiva vs. beskrajno savitljiva).
- Ljudska priroda se posmatra u manifestacijama sa okruženjem.
- Zaključci na osnovu posmatranih činjenica-saznanja su indirektna pošto ljudska priroda nije direktno motriva.

Erich Fromm je poznat ne samo kao osnivač kulturalističkog pravca u psihoanalizi već i kao značajan predstavnik kritičke Frankfurtske škole u sociologiji. On je kao i ostali pripadnici ovog sociološkog pravca smatrao da je Marksova konceptija reifikacije i alijenacije konceptija koja obuhvata gotovo većinu problema modernog društva. Ishodište je bila Frojdova teorija koji je pretpostavljao da se ljudi definišu instinktima koji ih sukobljavaju sa drugim ljudima. Čovek po prirodi nije društveno biće ali društvo postoji da mu obezbedi sigurnost uz ograničenje instiktivnih želja. Te želje se usmeravaju na druge dozvoljene oblasti kulture kao sublimacija. Društveni život je dakle policajac u odnosu na nagone. Čovekova situacija je po Frojdu beznadežna jer bi ispunjenje instikata značilo propast civilizacije. Taj konflikt se nikada neće ukloniti i on je uzrok većine neurotičnih razrešenja. From smatra da se ova teorija zasniva na pogrešnoj teoriji ljudske prirode. Naime, njenoj nepromenljivosti u smislu da čovek dajući nešto drugima to oduzima od sopstvenog. Nasuprot Frojdovoj konceptiji nepromenljive egoistične i instiktivistične ljudske prirode From smatra da je prijateljstvo i ljubav bogaćenje. From priznaje da postoje stalni nagoni i da je u tom delu ljudska priroda nepromenljiva, ali ona u celini nije potpuno konstantna. Isto tako, čovekova priroda nije ni beskrajno savitljiva jer bi se onda čovek prilagodio svakoj situaciji. From smatra da je veoma važno da se odredi koje su to osobine ljudi uistinu konstantne a koje su istorijske. Ovde je, misli From, Frojd pogrešio prihvatajući da su osobine vezane za kapitalističku civilizaciju nepromenljive osobine. Ljudska priroda nije direktno motriva i ona se može posmatrati samo u datim okolnostima. Naša slika o ljudima je probna slika koja se zasniva na činjenicama prikupljenim na bazi posmatranja u određenom kontekstu. To je uostalom slučaj i sa svim ostalim naukama. Kao najbolju ilustraciju objektivnog suda o ljudskoj prirodi From navodi razmišljanje Šekspirovog Šajloka iz Mletačkog trgovca. “Zato što sam Jevrejin. Zar Jevrein nema očiju? Zar Jevrein nema ruku, osećanja, strasti? Zar se ne hrani istom hranom, zar ga ne ranjava isto oružje, zar se ne razboljeva od istih bolesti, zar nam leti nije vruće a zimi hladno kao i Hrišćanima? Ako nas ranite zar nam ne potiče krv, ako nas otrojete zar ne umiremo? Pa ako nas uvredite zar da se ne osvetimo? Ako smo u svemu drugom kao vi, hoćemo i u tome da budemo”.

Erich Fromm i ljudska situacija

- Ljudska situacija:

- Čovek je svestan svog postojanja i na taj način postaje monstrum univerzuma
- Razum je blagoslov ali i prokletstvo
- Čovek je jedina životinja koja može da se dosadjuje. Izgubio je jedinstvo sa prirodom i nije mu dato sredstvo da živi u skladu sa prirodom.
- Čovekov razum je rudimentaran; on ne razume procese prirode a nema sredstva koja će da zamene izgubljene instikte.

U analizi otuđenosti From polazi od tipične ljudske situacije. Čovek je najsavršenije poznato živo biće, deo je životinjskog sveta ali je i svestan svog postojanja i usled toga je na izvestan način monstrum univerzuma. Samosvest, razum i imaginacija narušavaju harmoniju karakterističnu za životinjski svet. Razum je blagoslov ali i prokletstvo. Čovek je deo prirode. Pokorava se zakonima prirode koje bi hteo a nije u stanju da izmeni. Svestan sebe on shvata svoje granice i svoju nemoć. On je jedino živo biće koje vidi svoj kraj. Čovek je jedina životinja koja može da se dosadjuje. On je izgubio jedinstvo sa prirodom i nije u stanju da živi u skladu sa prirodom. Čovekov razum je rudimentaran i ne poseduje znanja o prirodnim procesima a nema sredstva koja zamenjuju instikte. Biblijski mit o izgnanstvu iz raja najbolje ilustruje čovekovu situaciju. Dok je živio u rajskom vrtu nije imao svest o sebi i bio je u potpunoj harmoniji sa prirodom. Svoju istoriju počinje osvajanjem slobode odnosno nepokoravanju naređenju. Postaje svestan sebe, svoje odvojenosti od prirode ali i bespomoćnosti. Prognan je iz raja i dva anđela sa mačevima mu ne dozvoljavaju povratak.

Čovek je evolucijom izgubio svoj prvobitni dom, prirodu, i nikad joj se više ne može vratiti, odnosno ponovo postati životinja. Postoji, naime samo jedan put, da pronađe novi dom i da se izdigne iznad svog prirodnog doma, stvarajući svoj sopstveni dom.

Problem koji ima ljudski rod i svaki pojedinac jeste problem rađanja. Sam čin rađanja je samo početak istinskog rađanja čoveka. Tragedija je u tome što se čovek zaista u potpunosti rodi tek kada treba da umire. Čovekovo rađanje je i negativan akt, pošto se činom rađanja odcepljuje od prirode. Svaki korak u ljudskoj egzistenciji je za njega zastrašujući. Treba se odreći sigurnog i poznatog stanja u ime onoga koje je novo i nepoznato. Kada bi dete moglo da misli u trenutku rađanja osetilo bi strah od umiranja. Prilikom svakog novog koraka mi se plašimo. Čovek nikada nije slobodan i kod njega postoje dve tendencije: jedna da izađemo iz utrobe i ropstva i da zakoračimo u slobodu i druga da se vratimo u utrobu, u prirodu i u sigurnost. U istoriji ljudskog roda ova druga tendencija se pokazala kao jača. Ovde se najbolje vidi Fromova sličnost i razlika sa Frojdom. Postoje dva instikta; instikt života i instikt smrti, ali je instikt života biološki jači.

Erich Fromm i ljudske potrebe

- **Čovekove potrebe**- sve čovekove strasti i težnje su pokušaj da se pronadje odgovor na njegovu egzistenciju; oni su pokušaj da se izbegne ludilo.
- Koje su to potrebe i strasti koje proizlaze iz ljudske egzistencije?

Analiza ljudske egzistencije je ključ za definisanje ljudskih potreba. Čovekova egzistencija i njegov život je sukob između njegovog napredovanja ka istinskoj ljudskoj egzistenciji i povratka u životinjsko carstvo. Pokušaj povratka je bolan i vodi ka patnji i obolenjima. Čovek nije u stanju da se potpuno prilagodi prirodi i zadovoljenje njegovih instiktivnih potreba ne rešava njegovu ljudsku situaciju. Za razliku od Frojda koji je verovao da je u libidu našao osnovnu snagu koja motiviše ljudske strasti i želje i čije nezadovoljenje dovodi do niza mentalnih poremećaja, From smatra da su najjače snage, koja pokreće ljudsko ponašanje, uslovi njegove egzistencije, odnosno ljudske situacije. Sve čovekove strasti i težnje su pokušaj da se nađe odgovor na pitanje egzistencije (da se izbegne ludilo) - humanistička psihoanaliza. I mentalno zdravi i neurotičari traže isti odgovor, a razlika je u tome što se kod ovih prvih taj odgovor odnosi više na celokupne potrebe čoveka. Sve kulture pokušavaju da daju tipičan odgovor na ova pitanja, a sve religije, kao najstariji oblici ljudske kulture pokušavaju da objasne problem ljudske egzistencije. Ljudi mogu odstupati od tog osnovnog tipa kulture u traženju odgovora. Ako se religija razume kao pokušaj pronalaska odgovora na pitanje ljudske egzistencije onda je svaka neuroza privatni oblik religije. Ogromna snaga koju proizvode mentalne bolesti kao i snaga koja se nalazi u umetnosti i religiji po Fromu se ne može razumeti kao proizvod osujećenih i sublimiranih fizioloških potreba (Frojd); ta snaga je po Fromu pokušaj čoveka da se rodi kao ljudsko biće. Po Fromu su svi ljudi idealisti ako se pod idealizmom podrazumeva težnja ka zadovoljenju ljudskih potreba koje su samo ljudske i prevazilaze fiziološke potrebe organizma. Razlika je u tome što je neki idealizam pozitivan i dobar a drugi rđav i destruktivan. Odluka o tome šta je dobro a šta loše opet nas vraća na suštinsko pitanje ljudske prirode odnosno na poznavanje zakona po kojima se ljudi ponašaju. Ključno pitanje koje From postavlja je pitanje koje su to potrebe i strasti koje proizilaze iz ljudske egzistencije?

Erich Fromm i pripadnost

- Pripadnost
- mazohizam vs. sadizam
- Ljubav
  - Produktivna ljubav (ljubav nejednakih i bratska ljubav)
    - Majčinska ljubav
    - Erotska ljubav
    - Narcizam (primarni, drugostepeni- Frojd)

Potreba udruživanja sa drugim ljudskim bićima i povezivanje sa njima je imperativna potreba od čijeg ispunjenja zavisi mentalno zdravlje. Da bi ostao mentalno zdrav čovek mora da se oslobodi apsolutne usamljenosti. Luda osoba je jedina koja nije uspostavila nikakvo jedinstvo sa drugim osobama i ona je potpuno zatvorena u sebe. Po Fromu postoji nekoliko načina udruživanja sa drugima. Čovek može da se udružuje tako da se potčinjava jednoj osobi, grupi, instituciji, religiji. Čovek tako prevazilazi svoju usamljenost potčinjavajući se nekome ili nečemu većem od sebe. Postoji i drugi način gde čovek pokušava da postane deo sveta uspostavljajući snagu nad njim i pretvarajući druge u deo sebe i prevazilazi svoju individualnu egzistenciju dominacijom. I jedan i drugi tip pripadnosti po Fromu imaju simbolički karakter. Naime, u ovakvim odnosima obe osobe o kojima je reč su izgubile svoju individualnost ali i integritet i slobodu. Zadovolje svoju težnju za približavanjem ali pate od nedostatka samopouzdanja i stalno se muče pritajenim neprijateljstvom. Strast za potčinjavanjem (mazohizam) ili dominacijom (sadizam) uvek dovode do poraza jer je krajnji rezultat međuzavisnost i nesloboda. Umesto da se razvijaju sopstvene individualnosti ove osobe zavise od onih kojima se potčinjavaju ili nad kojima dominiraju.

Po Fromu postoji samo jedna strast koja zadovoljava čovekovu potrebu za ujedinjavanjem sa svetom a da se stekne osećanje individualnosti i integriteta a ta strast se naziva ljubav. Ljubav je jedinstvo sa nečim ili nekim izvan sebe a da se zadrži odvojenost i integritet sopstvenog ja. Ljubav uklanja potrebu za iluzijama i nema potrebe za stvaranjem veštačkih slika drugih ili sebe. Ljubav se po Fromu sastoji u doživljavanju solidarnosti sa drugim bićima, u erotskoj ljubavi muškarca i žene u ljubavi majke prema detetu i ljubavi prema samom sebi. U aktu ljubavi ja sam sa svima ali sam ipak ja, nešto posebno i jedinstveno. Ljubav je produktivna životna orijentacija. U oblasti mišljenja ljubav je shvatanje sveta razumom. U oblasti akcije to je stvaranje umetnosti i rukotvorina a u oblasti osećanja jedinstvo sa drugim osobama i sa prirodom. Ljubav nikad ne podrazumeva sebičnost i nikad se ne ograničava na jednu osobu. Sebičnost je u stvari gramziv odnos prema sebi i ono je kompenzacija prave ljubavi prema sebi. Produktivna ljubav po Fromu uključuje brigu, odgovornost, poštovanje i poznavanje. Produktivna ljubav je ljubav nejednakih i bratska ljubav. Erotska ljubav je nagon za spajanjem i sjedinjavanjem sa drugom osobom. Ona počinje sa odvojenošću a završava spajanjem dok majčinska ljubav počinje sa izjednačavanjem a završava razdvajanjem. Bratska ljubav se odnosi na sve ljude a majčinska na ljubav prema detetu. Ako u erotskoj ljubavi nedostaje bratske ljubavi i ako je motivisana samo željom za spajanjem to je po Fromu seksualna želja bez ljubavi ili perverzna ljubav koja se nalazi i u sadizmu ili mazohizmu kao oblicima neproaktivnog pripadanja odnosno udruživanja. Čovekova potreba za udruživanjem može se razumeti ako se razume reč narcizam. Pri analizi narcizma mora se početi od najranijeg detinjstva. Potrebno je mnogo vremena da bi se savladalo emotivno stanje narcisoidnosti. Prvobitni narcizam je normalno stanje kod dece. Problem predstavlja Frojdov drugostepeni narcizam kad dete izgubi sposobnost da voli. Ekstremni oblici narcizma dovode do ludila kada ljudi ne reaguju na spoljašnji svet ili kad spoljašnji svet shvataju kao proces sopstvenog

mišljenja ili osećanja.

Erich Fromm -Prevazilaženje

- **Stvaralaštvo** - čovek je bačen u svet bez svog pristanka i volje i sa sveta odlazi bez svog pristanka. Pošto je obdaren razumom i imaginacijom on ne može da se pomiri sa ulogom pasivne kreature (postaje stvaralac)
- **Destruktivnost** - ako ne mogu da stvaram život mogu da ga uništim ; i to je oblik prevazilaženja besmislenosti ljudske egzistencije

Prethodna razmatranja o ljudskoj prirodi i ljudskim potrebama jeste osnova za zasnivanje koncepcije o načinu da se prevaziđe stanje pasivne kreature čoveka kao dela prirode. Bačen u svet bez svog pristanka i svoje volje, obdaren razumom i imaginacijom čovek neće da se pomiri sa pasivnošću svoje egzistencije. Za razliku od drugih živih bića čovek je svestan da je stvoren i da sam stvara život. Čovek uzgaja biljke, stvara predmete, stvara umetnost, ideje i u tom stvaralačkom aktu prevazilazi sebe kao pasivnu kreaturu. Stvaranje predstavlja aktivnost i brigu, odnosno ljubav prema onome šta se stvara. Prevazilaženje besmisla ljudske egzistencije je, međutim, moguće i na drugi način. Ako ne mogu da volim i da stvaram mogu da uništavam. I to je ravnopravan oblik prevazilaženja sebe kao prirodne kreature. I rušilaštvo je ukorenjeno u samoj egzistenciji i po Fromovoj koncepciji nije nezavisan instinkt koji nema veze sa stvaralaštvom i ljubavi. Mržnja i rušilaštvo su po Fromu samo alternative i nikako se ne mogu posmatrati izvan nemogućnosti da se egzistencijalni problemi prevazilaze kroz ljubav i stvaralaštvo.

Za Fromovu sociološku koncepciju je moguće reći da preuzima Marksovu utopiju totalnog čoveka, pomirenog sa prirodom, spremnog na stvaralačku aktivnost. Preuzeo je kroz svoje kategorije ljubavi koncepciju da se čovek uvek posmatra kao cilj, a ne kao sredstvo. Preuzeo je ono što je najlakše. Svi se, naime, slažemo da je bolje da se volimo, radimo i stvaramo a ne da se koljemo i ubijamo. Ali From nam ne objašnjava kako su zlo i otuđenje nastali, a još manje objašnjava kako to prevazići, i to je tipično za sve vrste utopija. From u svojoj teoriji nije uspeo da nam, kao uostalom ni sam Marks i marksisti, dovoljno ubedljivo objasni, zašto bi čovekova istinska priroda zahtevala solidarnost, ljubav, prijateljstvo a ne agresiju. Ljudi jesu sposobni da vole, da se solidarišu i sklapaju prijateljstva ali ta činjenica nije i nedvosmislen dokaz da oni koji to mogu sigurno reprezentuju pravu ljudsku prirodu. Moguće je da pravu ljudsku prirodu reprezentuju oni koji u sebi nose sasvim suprotne kvalitete, naime destrukciju, mržnju i agresiju. From je doprineo popularizaciji humanističke strane Marksove socijalne teorije kritikujući implicite totalitarne oblike komunizma ali je i njegov pristup analizi pojednostavljen, pošto se zalaže za utopističku ideju jedinstva svega sa svačim.

Funkcionalizam (T. Parsons i R. Merton)

- Društvo je složen sistem
- Važnost moralnog konsenzusa
  - Kohezivnost
  - Konformizam
  - Bezkonfliktnost
  - Podređenost sistemu

Funkcionalizam smatra da je društvo složen sistem čiji različiti delovi rade zajedno da bi se proizvela stabilnost i solidarnost. U analizi sociologija bi trebala da istražuje odnose između delova društva i odnos delova prema društvu u celini. Kada se istražuje funkcionisanje neke društvene institucije zapravo se istražuje doprinos te institucije društvu u celini. Kada se recimo analizira religijsko verovanje i običaji u nekom društvu to je potrebno uraditi tako da se prikaže u kakvim je odnosima religija prema drugim institucijama društva. Slično Kontu, Dirhemu ili Spenseru i funkcionalistički pravac polazi od tkz. organske analogije, odnosno od metaforičkog poređenja ljudskog organizma i njegove funkcionalnosti kao sistema sa društvenim grupama kao sistemom. Da bi društvo kao sistem uopšte moglo nesmetano da funkcioniše neophodno je međusobna upućenost pojedinaca jednih na druge, kao i osećaj pripadnosti grupi u kojoj se nalaze (kohezivnost članova grupe). Da bi se ovo postiglo članovi grupe ili društva treba da dele iste ili slične moralne stavove i uverenja, odnosno trebalo bi da prihvate određeni stepen konformizma (prilagođavanja vlastitih stavova i vrednosti stavovima i vrednostima društva kojem pripadaju). Ovaj pravac u sociologiji je naročito popularan u Americi a glavni protagonisti su Talcott Parsons i Robert Merton. Uočene su, međutim, i glavne mane pristupa po kome je red i harmonija nešto što je prirodno društvima, dok su konfliktne situacije samo kratkotrajne nepogode i nestabilnosti. Naime, ova teorija vrlo često isuviše favorizuje faktore koji dovode do društvene kohezije i konformiteta a neopravdano zapostavlja faktore koji dovode do društvenih konfrontacija i sukoba (verskih, klasnih, religijskih). Iz ovakvog pristupa proučavanja društva gde se u prvi plan ističe bezkonfliktnost odnosno preuveličava njen značaj, nastale su i najozbiljnije kritike i ograničenja pristupa. Naime, društvo bez sukoba odnosno društvo u kojem je po svaku cenu potrebno izbegavati sukobe je statično i konzervativno društvo a takvih društava je danas veoma malo ili ih nema. Naprotiv, delovi društva su u permanentnom sukobu koji se neprekidno rešava. Moderni sociolozi danas, misle da je određeni stepen konflikta za društvo neophodan, pošto dovodi do bržeg napretka društva kao celine. Tamo gde su neke društvene strukture statične i konzervativne poželjno je čak i provociranje konflikta, pri čemu se intenzitet mora držati pod kontrolom.

Nove teorije u sociologiji

- Teorija konvergencije (J.Tinberegén)
- Teorija o sukobu civilizacija(S.Hantington)
  - 21 vek će biti sukob kultura i civilizacija (podela sveta po religijskoj osnovi)
- Teorija o kraju istorije (F. Fukujama)
  - Kraj istorije i poslednji čovek(1992) –afirmacija liberalne ideologije- istorijski događaji koji objašnjavaju ovakav stav- pad berlinskog zida i urušavanje socijalizma Teorija globalizacije

Osnovni pojmovi i pitanja

- Pozitivizam (Kont , Spenser)
- Prirodne sociološke škole (naturalizam)
- Psihološke sociološke koncepcije
- Agelicism - (Dirkem)
- Društvene činjenice

Pitanja:

Pozitivizam je sociološki pravac

- a) Koji se bazira na shvatanju promjenjene svesti o kretanja društva iz doba renesanse
- b) Nastao i vezan za doba stvaranja feudalnog društva i feudalnih monarhija
- c) Koji društvo i promene u društvu objašnjavaju logikom, kategorijama i metodama prirodnih i tehničkih nauka
- d) Koji smatra da se društva razvijaju po određenim prirodnim zakonima koje je moguće menjati
- e) Koji smatra da se društva razvijaju po određenim prirodnim zakonima koje je moguće menjati i tako ubrzati društveni razvoj

Individualne psihološke škole objašnjavaju društvo i društvene promene

- a) Kroz uticaj pojedinačne psihologije na društvo i društvene promene
- b) Kroz uticaj nadindividualne psihologije na društvo i društvene promene
- c) Kroz rezultate interakcija između individualnih psihologija
- d) Kroz podešavanje individualnog ponašanja pojedinca kolektivnom ponašanju društva

Agelicism je pravac u sociologiji

- a) Koji smatra da je pojedinac važniji od grupe kojoj pripada i da prethodi grupi
- b) Da grupa nema veze sa pojedincem
- c) Da je grupa stvarnost po sebi da prethodi pojedincu

Društvena činjenica je u socijalnoj teoriji E. Dirke

- a) društvena pojava koja zavisi isključivo od pojedinca
- b) Društvene pojave koje imaju sopstvenu realnost i ne zavise od pojedinca
- c) Društvene pojave koje omogućavaju pojedincu da se ponaša slobodno u skladu sa sopstvenom voljom
- d) Društvene pojave koje imaju karakter spoljne prinude na ponašanje pojedinca
- e) Društvene pojave koje imaju karakter interne prinude u ponašanju pojedinca

Osnovni pojmovi i pitanja

- Istorijski materijalizam (Marks)
- Formalna sociologija (Weber)
- Koncept idealnog društvenog tipa
- Racionalnost
- Birokratija

Pitanja

Marksova socijalna teorija se razlikuje od Dirlemove teorije zato

- a) Što promene do kojih je došlo u doba industrijske revolucije objašnjava društvenim faktorima
- b) Što društvene odnose treba proučavati kao prirodne zakonitosti
- c) Što na društvene zakonitosti nije moguće uticati ili ih menjati
- d) Što je za razumevanje društva potrebno razumeti društvene odnose koje je moguće popravljati

Socijalna teorija M. Vebera se razlikuje od teorije Dirlema i Marksa po tome što

- a) smatra da su ekonomski faktori najvažniji faktori u razvoju nekog društva
- b) Smatra da na društvo i društvene promene najviše utiču faktori koji su izvan ili nezavisni od pojedinca
- c) Smatra da su za razvoj nekog društva najvažniji ideje i motivi, odnosno društvena akcija

Veber koncept idealnog tipa je

- a) Opis konkretne društvene realnosti
- b) Univerzalni obrazac društvene aktivnosti koji sadrži stav o tome da li je ta aktivnost dobra ili nije dobra
- c) Model koji pokazuje u kom pravcu bi neka ljudska aktivnost trebala da ide opredeljena racionalnim ponašanjem bez emocija
- d) Model neke društvene aktivnosti koja nema veze sa nekom kulturom ili civilizacijom

Veberov koncept formalne racionalnosti je

- a) Racionalnost koja pronalazi najpovoljnije načine za prevazilaženje teškoća svakodnevnice
- b) Racionalnost koja na rešavanje problema svakodnevnice primenjuje stroga i jedinstvena pravila
- c) Racionalnost koja opredeljuje da li je nešto što je praktično najpovoljnije istovremeno i dobro

Veberov koncept birokratije podrazumeva

- a) Poželjan tip upravljanja društvom
- b) Idealan tip upravljanja društvom

c) Neracionalan i spor način upravljanja društvom

Osnovni pojmovi i pitanja

- Kritička teorija (Markuze, From)
- Totalitarizam
- Jednodimenzionalnost
- Tehnološki fetišizam
- Istinske ljudske potrebe

Pitanja

Kritička sociološka teorija je

- a) Bespoštedna kritika kapitalističkih društvenih odnosa
- c) Kritika kapitalizma i predlog kako da se on promeni
- d) Kritika kapitalizma i jasan predlog ko treba da promeni kapitalizam

Markuzeova teorija totalitarizma u modernim društvima podrazumeva

- a) Pritisak i kontrolu nad pojedincem od strane državnog aparata
- b) Diktatorska i teroristička kontrola pojedinaca i grupa putem vojske i policije
- c) Kontrola putem manipulacije potrebama i interesima

Koncept tehnološkog fetišizma je

- a) Opravdano veličanje značaja tehničkog progressa u modernim društvima
- b) Neopravdano veličanje značaja tehničkog progressa u modernim društvima
- c) Koncept koji nema veze sa tehničkim progresom modernih društava

Fromova teorija o ljudskoj prirodi polazi od pretpostavke da je

- b) čovek sebično i agresivno biće i da ta priroda nema nikakve veze sa uslovima u kojima živi
- c) Čovek apsolutno prilagodljiv uslovima u kojima živi i radi
- c) Čovek neprilagodljivo živo biće
- d) Čovekova priroda delimično nepromenljiva ali da zavisi i od istorijskih uslova

Fromova ideja o otudjenosti čoveka od svoje prave prirode se bazira na

- a) Instiktima
- b) Ograničenoj mogućnosti spoznaje
- c) Neizvesnoj egzistenciji i okruženju

Mazohizam kao oblik udruživanja ljudi sa drugim ljudima po Fromu je

- a) Potčinjavanje nekoj osobi ili instituciji
- b) Dominacija nad nekom osobom ili institucijom
- c) Udruživanje sa drugima uz očuvanje sopstvene individualnosti

Osnovni pojmovi i pitanja

- Funkcionalizam (Merton, Parsons)
- Novije sociološke teorije

Pitanja

Funkcionalizam u sociologiji se bazira na

- a) Sistemskom pristupu u izučavanju društva i društvenih pojava
- b) Neprilagođavanju ljudi grupama i institucijama kojima pripadaju
- c) Konfliktima između pojedinaca u društvu

Teorija konvergencije je

- a) Samo drugi naziv za teoriju globalizacije
- b) Teorija o suprotnostima različitih društvenih i ekonomskih sistema
- c) Teorija o sličnostima različitih društvenih uređenja

Teorija o kraju istorije je

- a) Bespoštedna kritika liberalnog kapitalizma
- b) Afirmacija socijalizma
- c) Teorija o propasti modernih kapitalističkih društava
- d) Afirmacija liberalnog kapitalizma